

Bevezetés a Weber-blokkhoz

Marosán Bence

anwesenheit@yahoo.de

2010. szeptember 2–3-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófia Intézete adott otthont a Max Weber halálának 90. évfordulójának alkalmából rendezett országos Weber-konferenciának, melynek célja a filozófus és szociológus szellemi hagyatékának minél több szempont szerint történő bemutatása volt. Az alábbiakban az elhangzott előadásokból közlünk válogatást.

Wessely Anna „Weber démona” című írásában Weber egzisztenciálfilozófiai eszmefuttatásait állítja a középpontba. Noha Weberre sokan „csupán” szaktudósként (a modern szociológia egyik alapító atyjaként) és tudományteoretikusként emlékeznek, a szerzőnél a tudományos és tudományelméleti törekvések végső soron filozófiai kérdésfeltevésekkel kapcsolódtak össze. Pontosan amiatt, hogy Weber érdeklődése nem korlátozódott a tudományos és tudományelméleti kérdésekre, hanem általános filozófiai problémákra is kiterjedt – Karl Jaspers Webert „a kor legnagyobb filozófusának” nevezte gyászbeszédében. Wessely azt a weberi gondolatot tárgyalja, mely szerint a modern ember „isten- és démonválasztásra” kényszerül, viszont magának kell isteneket vagy démonokat választania (kevésbé metaforikusan: magának kell megválasztania azokat az értékeket, amelyek szerint be kellene rendeznie az életét), és ebben végső soron magára van hagyva. Wessely az emberben rejtőző „démonikusról” ír: ahol a démonit egyfelől szókratészi, másfelől nietzschei értelemben veszi: tehát a helyeset teendő megsegítő belső hang (Szókratész démona) és az eksztatikus életre sarkalló, a bevétel, a megszokottal, a kispolgárral szembehelyezkedő hang (a nietzschei értelemben démonikus).

Erdélyi Ágnes „Az adekvát okozás problémája a történelemben és a szociológiában” című szövegében Weber szemszögéből vizsgálja meg az egyébként legterméketlenebbnek tartott történelmi kérdést: nevezetesen a „mi lett volna, ha?” kérdését. És Erdélyinél kiderül, hogy szociológiai-tudományos szinten ez a legterméketlenebbnek tartott kérdés nagyon is gyümölcsözőnek, termékenynek bizonyulhat; nevezetesen: a társadalomfejlődés különböző alternatív útjait, különböző „objektív lehetőségeket” lehet általa felvázolni és megkonstruálni. Ahhoz, hogy ezt a kérdést helyesen tegyük fel, a társadalmi fejlemények szempontjából releváns és irreleváns kauzalitás problémáját kell megvizsgálni. Weber az „adekvát okozás” problémájáról beszél (ez volna az adott esemény tekintetében releváns okozás), mely kifejezést a korabeli büntetőjogból meríti. Erdélyi szerint tehát, ha körül-

tekintően bánunk a „mi lett volna, ha?” kérdésével, akkor pontosabb rálátásunk nyílik arra is, hogy a különböző történelmi eseményeknek milyen mértékben és milyen módon tulajdoníthatunk kauzális jelentőséget, s e tekintetben már távolról sem természetlen spekulációval van dolgunk. Tanulmányának végkövetkeztetése szerint a szociológus, ugyanúgy, mint a történész, az „objektív lehetőségekről” alkotott ítéletei segítségével tudja ellenőrizni kauzális hipotéziseit.

Barlay Zsuzsa „A zene racionális és szociológiai alapjai” című írása, mint fentebb említettem, egy elhanyagolt, de több szempontból alapvető jelentőségű területet vizsgál, amikor Weber zeneszociológiai kutatásait teszi elemzés tárgyává. Weber nagyon komoly zeneelméleti tudással bírt, és ez irányú kutatásai szépen tükrözték általános szociológiai és kultúraelmélete néhány jellemző vonását. Zeneszociológiai kutatásaiban visszaköszön a társadalom fejlődésére vonatkozó elképzeléseinek bizonyos ambivalenciája. Weber nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a felvilágosodás naiv fejlődéselméletének egyoldalúságait elkerülje; épp ezért több ízben kiemeli az egyes kulturális alakzatok egyenértékűségét, egyenrangúságát. De ebben nem mindig következetes, és zeneszociológiájában megjelennek ilyen jellegű következetlenségei – ezekben a szövegekben ugyanis beszél magasabb rendű és alacsonyabb rendű, fejlett és kevésbé fejlettebb zenékről. (Ahol természetesen a művelt nyugati világ zenéje jelenik meg a komplex, magasabb rendű zeneként.) Barlay Zsuzsa azonban hangsúlyozza, hogy – közös alapra állítva azokat – Weber megpróbálja kiegyensúlyozottan értékelni a legkülönbözőbb kultúrák és természeti népek zenéjét, bár tény, hogy ezt történetesen a nyugati racionalizmus alapján teszi. Másfelől Barlay arra is felhívja a figyelmet, hogy Weber korában a zenegyűjtés mind technikai, mind módszertani szempontból még gyerekcipőben járt, így Weber rálátása a vizsgált anyagra is szükségképpen korlátozott volt valamelyest.

Cs. Kiss Lajos „Max Weber filozófiai hagyatéka” című tanulmányában Jaspersnek Weberről írott esszéje¹ alapján vizsgálja meg Max Weber személyének és munkásságának sajátos filozófiai és filozófiatörténeti jelentőségét. Weber gondolkodásának egzisztenciális-filozófiai implikációit elemezve Cs. Kiss Lajos tanulmánya több ponton is kapcsolódik Wessely Anna szövegéhez: nála is hangsúlyos probléma az értékválasztás és az értékpluralizmus kérdése. Jaspersre támaszkodva a szerző Webert egy racionális, önkritikus filozófiai eszmény megtestesítőjeként írja le, aki egész személyiségevel és életével egy meghatározott filozófiai attitűdöt jelenített és valósított meg. Az, ahogyan Weber az életét élte és leélte, a filozofálás egy eredeti és elemi erejű módja volt: Jaspers Szókratészhez hasonlítja Weber életét. Maga Weber nem bocsátkozott bele különösebben mélyen a hagyományos metafizikai, filozófiai problémák szakfilozófiai igényességű tárgyalásába, részint mert elsősorban szaktudományos, módszertani, tudományelméleti problémák iránt érdeklődött, részint pedig azért, mert volt benne egyfajta kantianus

¹ Karl Jaspers: *Max Weber*. München – Zürich, 1988, Piper.

alapmeggyőződés az ember végességéről, és arról, hogy ezeket a metafizikai kérdéseket végességünkéből fakadóan nem fogjuk tudni megválaszolni. Weber szaktudományos törekvései mögött is alapvető filozófiai motivációk húzódtak meg, mely motivációkat viszont a leginkább a szerző életéből lehet kiolvasni. Élete egyetlen nagy filozófiai projekt volt, melynek lényege szerint kudarcot kellett vallania; viszont, Jaspers értelmezésében, az *autentikus* kudarc módján, hiszen Weber olyan problémákkal nézett szembe, melyek volumenüknél fogva túlnőttek rajta. Ebből a befejezetlenül maradt projektből azonban máig érvényes – Cs. Kiss Lajos szavával élve „felülírhatatlan” – elméleti szociológiai, módszertani és filozófiai belátások származtak.

Weiss János „Mi a kapitalizmus?” című esszéjének témája a kapitalizmus problémájának különböző megközelítésmódjai Webernél. Weber érezte a kapitalizmus ellentmondásait, mégis szerette volna elkerülni azt az eszkatológikus utat, amellyel Marx válaszolt ezekre az ellentmondásokra. Írásában Weiss kitér Webernek a kapitalizmus marxi elméletéhez fűződő ambivalens viszonyára: egyfelől Marxnál a kapitalizmust a kommunizmus kísértete kísértette, és Weber szeretett volna szabadulni ettől a kísértettől; másfelől viszont bármennyire eszkatológikus legyen is az a vízió, amellyel Marx a kapitalizmus végét felvázolta, a kapitalizmust megrázó válságok alapján ezt a víziót Weber mégsem tartotta teljesen megalapozatlannak. „A racionális szocializmus – mondja Weber – sohasem született volna meg a válságok nélkül.” Annál is érdekesebb a helyzet, mivel Webernél a kapitalizmus végső soron racionális gazdasági cselekvésként definiálódik, és a válságok mintegy a racionális cselekvések irracionális és szükségszerű következményeként jelennek meg. Weiss a kapitalizmus weberi fogalmát Weber cselekvés- és racionalitáselméletébe beleágyazottan vizsgálja. Weber hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus a korlátlan szerzési vágyból nem születhet meg, ez éppenséggel a kapitalizmus gátja is lehet. Mi sem állt távolabb a kapitalizmus szellemétől, mint Cortez vagy Pizarro mániákus szerzési vágya. A kapitalizmus a racionális kalkulációval összekapcsolódó nyereségvágyon (rentabilitáson) alapul: azon, hogy olyan tevékenységet folytassunk, ami *nyereséget termel*. A modern nyugati kapitalizmus kibontakozását azonban számos történelmi, társadalmi, technikai, sőt földrajzi faktor közreműködése tette lehetővé. A kapitalizmus egy speciális racionalitási típusként nyer tehát értelmet, ami azonban ellentmondásba kerülhet a racionalitás más típusaival. Ez az ellentmondás alkalmasint a társadalmi struktúrák közti feszültségben ölthet testet. A feszültségek feloldásában mindenesetre kerülnünk kell az utópikus megoldásokat: „ha Webernek egyvalamiben igaza volt, akkor abban, hogy a kísértetet el kellett búcsúztatnunk” – zárja tanulmányát Weiss.

Végezetül, de semmiképpen sem utolsósorban: a weberi cselekvésemélet formális-logikai modellezésére tesz kísérletet **Szakadát István „Max Weber cselekvéseméleti ontológiája”** című írása. Ehhez a weberi cselekvésemélet alapkategóriáit, valamint a szóban forgó kategóriák között fennálló, Weber által leírt vagy

csupán jelzett viszonyokat használja alapkészletként, illetve bázisként. Reményei szerint ezzel az egész weberi cselekvésemélet válik formálisan, és ezzel együtt tudományosan jobban kezelhetővé. Olyan alapkategóriákról van szó, melyek Szakadát szerint ma is megkerülhetetlen fogalmai a társadalmi cselekvés leírásának. Tudományelméletileg, szociológiailag tehát egy lényegbevágó feladatról van szó, mely a szociológia napjainkban még mindig csupán alakulásban lévő módszertani alapjainak kimunkálásához alapvető módon járulhat hozzá. Mivel a weberi cselekvésemélet, miként azt a blokkban szereplő többi szerző is visszatérő módon említi, lényegileg racionalitáselmélet, Weber elméletének formális modellezése ténylegesen annak racionálisabb, racionalizáltabb formába való öntését implikálja: Szakadát Istvánnál tulajdonképpen a racionalitás (elméletének) racionalizációjáról van szó.